

Олена Пашук (Кицан)

«Орлове гніздо» Олени Пчілки: текст і контекст

Статтю присвячено аналізу досі ще не опублікованої історичної поеми Олени Пчілки «Орлове гніздо». Окремі друковані фрагменти не дають змоги повністю осягнути глибину ліро-епічного мислення авторки та всі грані її мистецького хисту. Відтак **метою** статті є історія написання поеми, її композиція та поетикальні особливості. Для реалізації окресленої мети задіювалися текстологічний та біографічний **методи**, а також поєднання порівняльного та культурно-історичного підходів.

Результати. З'ясовано, що поема таки була повністю завершена до 1890 р. Авторка навіть планувала опублікувати її у часописі «Зоря». Важко зрозуміти з яких саме причин цього не сталося. А так чи так було втрачено окремі частини її чи не найкращого здобутку. Письменниця вважала, що нічого кращого вже не напише, адже вклала в цю поему всю душу. Досить високо оцінює «Орлове гніздо» й Леся Українка, зокрема вивищуючи його над романом М. Старицького «Молодість Мазепи».

Насправді поема Олени Пчілки більше перегукується із п'єсою «Гетьман Дорошенко» Л. Старицької-Черняхівської, що вийшла друком 1911 р. Обидва твори тематично досить близькі. Основні ж відмінності зумовлені вибором жанру: історична п'єса на п'ять дій у Старицької-Черняхівської, ліро-епос в Олени Пчілки. Це вплинуло й на відмінності в моделюванні подієвого плану.

«Орлове гніздо» займає особливе місце в корпусі поем Олени Пчілки. У доробку письменниці є шість творів зазначеного жанру, де за досить короткий період (менше десятиліття) авторка еволюціонує від народно-фольклорної тематики в «Русалці» до вищих культурних реєстрів: переосмислення відомих біблійних сюжетів («Юдіта», «Пророк», «Дебора») й освоєння національної історії («Козачка Олена», «Орлове гніздо»). Власне, і в першій («Козачка Олена», 1883), й останній поемі («Орлове гніздо», орієнтовно 1888–1889 рр.) Олена Пчілка звертається до часів гетьманування Петра Дорошенка (1665–1676). Період Руїни видався особливо цікавим тими зрушеннями, що відбувалися в українському житті середини XVII ст.

Висновки. Успішно апробована Пчілкою тема знайшла продовження в українському літературному процесі того часу. Варто тут згадати прозаїка, драматурга М. Старицького, а також авторок молодшого покоління – Л. Старицьку-Черняхівську та Лесю Українку.

Ключові слова: автограф, жанр, поема, п'єса, гетьман, Олена Пчілка, Л. Старицька-Черняхівська.

Вступ

Письменниця Олена Пчілка (1849–1930) працювала в різних жанрах –

в її доробку вірші, поеми, байки, переспіви, повісті, оповідання, новели і драми. Окрім того цікавилася фольклором, етнографічною і перекладацькою діяльністю. На жаль, її постать, і досі належно не поцінована, залишається в тіні геніальної доньки – Лесі Українки. Чимало з творчості Ольги Петрівни ще й досі розпорошене по різних архівах і чекає свого оприлюднення. Одним із таких текстів є історична поема «Орлове гніздо», над якою вона працювала у другій половині 80-х років XIX ст. Поема повністю не публікувалася, окремі уривки виходили друком у «Рідному Краї» (№ 39, 1910) та згодом у журналі «Соціалістична культура» (№ 10, 1990). Збереглося два автографи: чистовий F28(42) і чорновий F28(41). Обидва, на жаль, незавершені й містять закреслення та чимало виправлень. В автографі F28(42) відсутні розділи VII–XXIV. Останнім розділом є XXX, але він теж недописаний. Після нього на сторінках 25–26 уміщено попередній варіант розділу IV.

Методи й методики

Матеріал розвідки є цілком оригінальним, оскільки на сьогодні й досі немає опублікованого варіанту поеми. У дослідження було задіяно автографи письменниці та ті окремі уривки, що публікувалися у часописах. У роботі з рукописами, в першу чергу, використовувався текстологічний метод. За його допомогою було розшифровано проблемні місця та визначено композицію твору. Меншою мірою, але також були задіяні біографічний, культурно- та порівняльно-історичний методи.

Виклад основного матеріалу

Епістолярій Олени Пчілки засвідчує, що твір таки був завершений до 1890 року. У листі до редактора часопису «Зоря» Олександра Борковського від 27(08).XII(І).1889(1890) письменниця пише: «Отсе я сею осінню написала велику поему (120 сторін.) історичну, зветься “Орлине гніздо”, герой – Дорошенко (часи “Руїни”); але ся поема для “Зорі” не підходить – могла би зіпсувати Вам скільки номерів “Зорі”, котрі б за него не побачили нашого світу!» (Українка Леся, 1971: 41). Уже 1890 р. авторка обіцяла новому редактору часопису В. Лукичу таке: «Я Вам конечно пришлю свою історичну поему “Орлове гніздо”. Вже 2 роки, як она написана, але се річ, про котру я так думаю, – “або пан, або пропав”, – себто або я здатна віршувать поважні речі, котрі можуть придбать мені величне ім’я, або ні!.. Се не дає мені випустити з рук поему без дуже пильного огляду... Однак об Різдві я конечно пришлю її Вам, – коли приймете» (Пчілка, 1890). На жаль, зволікання

із друком призвело до найжахливішого – втрати окремих частин її чи не найкращого здобутку.

Олена Пчілка завжди цікавилась історією України. З цією метою подорожувала, відвідувала багаті історичним досвідом місця. І хоча «Орлове гніздо» уже було написано, все ж відчувала внутрішню потребу побачити гетьманську столицю – Чигирин. Із Чигирином родину Драгоманових пов'язує ще й легенда про козацько-гетьманське походження. Як згадувала Ольга Петрівна, «в нашій драгоманівській сім'ї збереглася пам'ять про те, що пращур нашого роду був заволока з Греччини, по національному походженні таки грек; служив він драгоманом при гетьманському уряді, за гетьмана Богдана Хмельницького, в Чигирині» (Семенко, 2010). Свої враження про місце колишньої козацької слави узагальнила у нарисі «Подоріж до Чигирини». Письменниця пригадує, що то був приблизно початок 1900-х рр. Досить суперечливі відчуття лишила по собі ця мандрівка: «Якась непереможна сила потягла мене туди, хоч і знала я, що втішити серця там не буде чим...» (Пчілка, 1912: 14). І таки спізнала на цих землях чимало розчарувань: «Боже мій, Боже! Я не бачила сумнішого видовища, як оте, що уявилося нам на Чигиринській Замковій Горі! Напевне, ніодно славетне історичне місце, з величним минулим, не знаходиться ніде в такому страшному стані, в такому занедбанню, в такому прикрому знищенню! Можна подумати, що чигиринці з усієї сили напосілися, щоб якомога більше занапастить, та зруйнувати самий ґрунт свого славетнього замчища!» (Пчілка, 1912: 17).

«Орлове гніздо» посідає особливе місце серед поем Олени Пчілки. У творчому доробку письменниці загалом є шість різнотематичних творів зазначеного жанру. Авторку цікавить народно-фольклорна тематика («Русалка»), біблійна («Юдіта», «Пророк», «Дебора») і, звісно ж, історична («Козачка Олена», «Орлове гніздо»). В історичних поемах Олена Пчілка звертається до часів гетьманування Петра Дорошенка (1665–1676), адже це був особливий період в українському житті – період Руїни. Це час постійної боротьби за владу всередині держави, розколу серед українського керівництва щодо внутрішньої та зовнішньої політики, суспільного розбрату, чужоземного втручання.

У центрі поеми «Орлове гніздо» – гетьман Війська Запорозького Правобережної України Петро Дорошенко (1627–1698). Тема Руїни та становища України за часів гетьманства П. Дорошенка (1665–1676) на той час вже розроблялася в літературі. Варто згадати ліро-епічний твір Т. Шевченка «Заступила чорна хмара та білу хмару...» (1848),

наближений до жанру історичної поеми малої форми. Шевченко звертається до конкретної події – зречення Дорошенком гетьманства та його загибелі. Цей епізод є ключовим і поданий найбільш розлого. Історичний контекст відтворюється за окремими рядками і потребує ерудиції читача. Композиційно твір поділяється на три частини. З них друга є найбільш загальною і описово натякає на ті історичні події, що відбувалися на українських землях і дістали в історії назву «Руїна». В обох текстах йдеться не лише про гетьмана Петра Дорошенка, а й про падіння Чигириня.

Наштовхує на паралелі з назвою поеми Олени Пчілки і порівняння Дорошенка з орлом:

Мов орел той приборканий,
Без крил та без волі,
Знеміг славний Дорошенко,
Сидячи в неволі (Шевченко, 2012: 477)

У Шевченка, як і в Пчілки, останні свої дні Дорошенко доживає в Ярополчому. В історичних джерелах на таку ж версію натрапляємо у працях Д. Бантиш-Каменського, М. Маркевича, Т. Чухліба. Натомість «Історія русів» говорить, що гетьман помер у Сосниці, а Самійло Величко у своєму літописі вказує на Москву.

Ще одним імпліцитним конкурентом «Орлового гнізда» був роман М. Старицького «Молодість Мазепи» (1898), хоча він меншою мірою перегукується із твором О. Пчілки. Леся Українка, порівнюючи обидва тексти, надавала перевагу матері: «Про твою поему я давно була тієї думки, що її гріх “маринувати”, – посилай лисам, не гаючись! Я певна, що Ста[риць]кі своїм “Мазепою” не переважають твого “Орлового Гнізда”, бо, на мою думку, се найкращий з твоїх поетичних творів, а роман, певне, буде щось à la “Богд[ан] Хмельн[ицький]”, отже, тим більше не слід, щоб за ними зоставалось *jus primaе occupationis* І сеї, ще ніким поважно не зачепленої, теми про Дорошенка!» (Українка Леся, 2021: т. 12, 121). Але й така висока похвала з уст доньки не змусила авторку віддати твір до друку.

Насправді поема Олени Пчілки має значно більше перегуків із п'єсою «Гетьман Дорошенко» Л. Старицької-Черняхівської, що вийшла друком в «Літературно-науковому віснику» 1911 р. Провідною темою твору теж є боротьба гетьмана за об'єднання України та її визволення від загарбників. Варто зазначити, що звернутися до одного з найтрагічніших періодів української історії Л. Старицьку-Черняхівську могла спонукати спільна робота з батьком над романом

«Руїна». Відомо, що М. Старицький пропонував і Лесі Українці долучитися до написання твору на історичну тему. Ймовірно, мова йде саме про «Руїну», що була закінчена 1899 р. Але письменниця відмовилася з низки причин, зокрема не особливо хотіла братися за тему Дорошенка, яка вже була чудово виписана у материній поемі «Орлове гніздо». Усе ж згодом Леся Українка напише оригінальну драму «Бояриня» (1910), твір, який має перегуки з «Орловим гніздом», на що вона сама звертає увагу в листі до матері: «...з твоїх творів тільки одно “Орлове Гніздо” по сюжету схоже з сим твором, але ж воно досі не надруковане і невідомо, який би воно зробило ефект свого часу» (Українка Леся, 2021: т. 14, 354).

Можна припустити, що Л. Старицька-Черняхівська навіть могла читати рукопис «Орлового гнізда», адже між текстами наявна низка не випадкових збігів. І в першу чергу на тематичному рівні. Персонажна сфера обох творів представлена однаковими історичними постатями: Дорошенко, його мати, дружина Пріся (Фросина), І. Самойлович, І. Мазепа. За словами С. Романова, «Один з головних конфліктів вибудовано саме на протиставленні громадського й особистого, духовного та матеріального. За цією шкалою згруповано персонажні лінії вищого – еліта (обов'язок) – чернь (потреби) – та нижчого, персонального рівнів – Дорошенко, Мазепа (ідея, гідність, саможертвність) – Пріся, Самойлович (бажання, влада, насолода). Останнє, як це і буває у житті, перемагає» (Романов, 2019: 170).

Хоча Олена Пчілка звертається і до вигаданих персонажів, як от Данило Каливода, син сотника із Лубен, що таємно закоханий у дружину Дорошенка. Гарний юнак був хорунжим в охотному полку. Охотницькі полки формувалися в Україні з 60-х рр. XVII ст. із найманих, охочих людей, спочатку здебільшого з іноземців – поляків, німців, сербів, волохів та ін., а вже згодом – із козаків, які не потрапили до реєстру, міщан. Охотницькі полки не належали до реєстру козацького війська, а тому мали своє забезпечення та комплектування. У Правобережній Україні П. Дорошенко також сформував наймане піхотне військо, яке називалося сердюцьким (сердюки, серденята). До речі, про них згадує у своєму творі Л. Старицька-Черняхівська.

Помітні перегуки і в моделюванні хронотопу – події в обох текстах відбуваються навесні, місцем дії є простір центральної України. Вдаються письменниці й до схожого образотворення. Як і в Шевченка, Дорошенко порівнюється з орлом: *«Горе й тобі, Дорошенку, /*

Підстрелений орле!»¹ (Олена Пчілка); «*Галя. Ох, Прісінько! Козак він, ну, та й годі, / А гетьман наш – орел!*» (Старицька-Черняхівська, 2000: 98), а московські загарбники із галиччю: «*Ті «ратнії люде» московські як галич / По замках засіли, – неначе в себе!*» (Олена Пчілка); «*Злітається вже галич наді мною*» (Старицька-Черняхівська, 2000: 172).

Зречення гетьманства було дуже болісним для Дорошенка. Він мав тут насамперед думати про Україну, а не про власну вигоду, амбіції чи безпеку. Авторки описують цей момент особливо проникливо і навіть де в чому подібно:

Л. Старицька-Черняхівська	Олена Пчілка
<p>«Але я був теж з діда козаком / І рідний край не міг я залишити / В найтяжчий час» (2000: 129);</p> <p>«<i>Дорошенко. Ні, Йване, Не гетьман я вже більше, але я Козак іще... козак останній, друже</i>»</p>	<p>Прощавайте, чесне браття! Я більш не гетман, Чигиринському козацтву Більш не отаман. Я козак Петро зостався! Щож! козак з дідів!</p>

На подібний опис Дорошенка натрапляємо згодом у відомого історика М. Грушевського: «Се був справді чоловік між козацтвом знаний і поважаний, „з прадіда козак“, як він казав про себе» (Грушевський, 1967: 341). Відомо, що дід Петра – гетьман Михайло Дорошенко загинув лицарською смертю від турецької кулі в 1628 р. під час переходу козацького війська від Перекопу до м. Бахчисарай.

Важливу роль в обох текстах відіграє мати Дорошенка – пані Марина в Пчілки і стариця Митродора в Старицької-Черняхівської. Роки її життя встановлено лише приблизно (*бл. 1610/1612 – після 1677). Збереглася інформація, що в чернецтві вона звалася Митродора, у схимі Марія. Походила з роду Тарасенків. Ю. Виноградський у праці «Марія Дорошиха: З Сосницької старовини» зазначає, що після переселення на Лівобережжя у 1676 р. вона стала ігуменею дівочого Макошинського Покровського монастиря поблизу Сосниці і прийняла схиму. Можна припустити, що Пчілка для матері Дорошенка використовує вигадане ім'я Марина, оскільки її справжнє ім'я, на жаль, невідоме. І коли у Старицької-Черняхівської саме мати відмовляє Дорошенка від спілки з турками («*Мати. Святі церкви, Хрещений люд невірі віддавати, Що всіх християн за бидло не вважа*» (Старицька-Черняхівська, 2000: 133); «*Мати. Сину, / На басурман звиряєшся, та ім*

¹ Поему Олени Пчілки «Орлове гніздо» цитуємо за автографом. ІЛ. Ф. 28. Од. зб. 42.

/ Закон велить винищувать, губити / Всіх християн» (там само: 135), то у Пчілки це робить дружина: *«З Турчином спілка? велебнеє діло! / А бог? Де ж той страх перед ним? / Хто ж те чував, щоб коли християне / Охочо невірним лихим / «Так віддавали свій край на поталу, / «Себе й свою віру святу?»»* (Олена Пчілка).

В обох творах дружина Дорошенка виступає однією з ключових фігур, але тут якраз і проявляються основні відмінності. Ставлення обох авторок до своїх героїнь виражається вже навіть у виборі форми імені – стилістично знижене, розмовне Пріся (в Л. Старицької-Черняхівської) та поважне Фросина (в Олені Пчілки). З історичних джерел відомо, що після смерті першої дружини Ганни (вочевидь, під час пологів), доньки козацького ватажка Семена Половця, у 1665 році Петро Дорошенко одружився з Єфросинією Павлівною Яненко (? – ран. 1685). Вона була донькою небожа Богдана Хмельницького, а тому шлюб із нею вважався вигідним для обох родів. Єфросинію змальовують надзвичайною красунею, але з дуже норавливим характером. Що нібито вона, вже як дружина гетьмана, вела досить «вільний» спосіб життя: випивала й зраджувала Дорошенка. Що саме через її зраду Петро втратив можливість об'єднати Правобережну та Лівобережну України. Після звістки про чергову зраду дружини Дорошенко повертається до Чигирин, залишивши замість себе на Лівобережжі Дем'яна Многогрішного (Луговий, 1942: 107). А той тим часом пристав на пропозиції Москви стати підлеглим їй гетьманом Лівобережжя.

Про зраду дружини Дорошенка згадується ще у літописі Самовидця: *«Але же оному з двора зайшло непотішное, же жона оному скочила через плот з молодшим, зоставивши войну и приказавши старшинство от себе наказним, розказуючи накріпко доставати воевод по городах в Переясловлю, и в Ніжині, и в Чернігові, а сам повернул до Чигирин»* (Літопис Самовидця, 1971: 105). Звідси ця інформація перейшла до праць відомих істориків: Д. Бантиш-Каменського, М. Костомарова, Ф. Уманця, О. Лазаревського, М. Грушевського та ін. Натомість М. Петровський причиною відступу Дорошенка називає не зраду дружини, а наступ польського війська на Правобережжя (1930: 294).

Для художнього твору романтичного спрямування сюжет про вродливу жінку, через яку починаються війни та руйнуються держави, був значно привабливішим. Саме тому Л. Старицька-Черняхівська тримається версії про зраду Єфросинії, після чого гетьман відсилає

непокірну дружину до монастиря. У ролі коханця виведено Івана Самойловича, що був гетьманом Лівобережної України з 1672 по 1687 рр. Факт зради дружини Дорошенка з Самойловичем історично не підтверджений, але вочевидь авторка прагнула подати постать Самойловича в максимально негативному ключі. Окрім зради гетьмана, вона приписує йому ще й зваблення його дружини. Цілком у дусі патріархальної традиції, Л. Старицька-Черняхівська зображає свою героїню недалекою, пустотливою, зрадливою, байдужою до свого краю: «Гая. *Як, ти Наш рідний край з неволею рівняєш? / Прися. Там рідний край, де щастє!*» (2000: 67). На мрії Галі про власне гніздечко з чоловіком і дітьми Прися відповідає:

Фе, як нудно!

Такий талан – то смерть. Хотіла б я

Насамперед урватись з сього степу,

Хотіла б я побачити людей

Відрадісних, веселих, гарних, ясних,

Бо в смутках сих зів'яну, захлинусь

(Старицька-Черняхівська, 2000: 66).

Єдине, про що вона мріяла, це безжурно тішитися життям: «*Не хочу слухать я / Про сі жалі! Я хочу пісні, сміху, / Веселоців!*» (там само: 65). А чоловік мав би забезпечувати їй усі ці розваги, захоплюватись її красою. Натомість Дорошенко, жертвуючи приватним життям на користь суспільного, їй таке життя забезпечити аж ніяк не може: «Прися. *Ні, ні... / Україну кохає він, то правда, / А не мене...*» (там само: 97).

Олена Пчілка теж була знайома з історичною версією про зраду дружини Дорошенка. Але пішла дещо іншим шляхом і спробувала реабілітувати жінку. Та й, можна припустити, що якби Фросина була б настільки розпусною, як про неї пишуть, Дорошенко не прожив би з нею аж до її смерті у 1684 р. Загалом їх шлюб тривав 19 років (з 1665 року). Тож Олена Пчілка у поемі «Орлове гніздо» зображує Фросину (Прісю) рівновеликою гетьманові Дорошенку. Це мудра, виважена, прозорлива жінка, яка може приймати важливі рішення і не боїться висловлювати свою думку. На образливі слова гетьмана про те, що «розум жіночий збагнути не здольний / Ті справи поважні, трудні!» вона гордо відповідає:

Речі невгодні мої, і не здатна

Бач тая думка жіноча, дурна!

Так нехай буде! я речі пустії

Не буду провадить тобі! (Олена Пчілка)

Фросина, як і Прися в Старицької-Черняхівської, теж страждає від самотності. А тому не відмовляє молодому козакові Данилу Каливоді у симпатіях. Але оскільки значна частина поеми втрачена, то ми не знаємо, як Пчілка вивершила цю сюжетну лінію. Швидше за все, тут не йшлося про зраду у буквальному сенсі, як у Старицької-Черняхівської. Адже перед від'їздом на чужину Фросина навіть не повідомила про це юного залицяльника, та й попрощалася з ним досить сухо: «— *Прощай, ясна пані Фросино! / Прощай! – одповіла вона й до свого / Повоза пішла, – там і знов оступила / Її тая юрба, – знайомі, рідня*» (Олена Пчілка). Письменниця змальовує Фросину вірною дружиною, яка супроти вмовлянь родини добровільно їде зі своїм чоловіком у вигнання до Московії після зречення ним гетьманства:

Хай буде, що буде! А тільки тебе

В годину такую ні за що не кину

Остатнею-б мала тоді я себе!

Ще сили доволі в мене, щоб терпіти,

Що доля укупі обом нам подасть.

Дружиною малась тобі при розкошах,

Дружиною буду тобі й під напасть! (Олена Пчілка)

За свідченнями сучасної історичної науки вона приїжджає до чоловіка у Москву дещо пізніше: «7 серпня Єфросинія з донькою Марією у супроводі проводирів та охорони нарешті прибула до Москви. Лише після цього Дорошенкові було надано новий будинок (щоправда, у вельми занедбаному стані), призначено грошове і продуктове жалування» (Смолій, 2011: 612). Пчілка детально описує психологічний стан колишнього гетьмана на чужині. Він не тільки слабує фізично, а й потерпає від бездіяльності та душевних мук:

– Ох! так мені нудно, так трудно, так трудно!

Мовляє, в'ючись, Дорошенко жоні:

– Чі вмерти б скорійше! не рад я нічому,

Не рад навіть тій народженній весні! (Олена Пчілка)

Пригадаймо, що й у Шевченка колишній гетьман на чужині переживає щось схоже: «*Знеміг славний Дорошенко, / Сидячи в неволі, / Та й умер з нудьги*» (Шевченко: 477).

І саме Фросина не дає Петру остаточно занепасти духом, лишаючись його єдиною розрадою. На його слова про бажання смерті, дружина відповідає:

– Даремне так кажеш, мій пане коханий!

Вже так не подоба площати тобі!

Устань-но ти трохи, тобі поможу я,

Ти вийдеш, на дворі посидиш собі! (Олена Пчілка)

Оскільки закінчення твору утрачено, то невідомо, як далі склалися стосунки подружжя. Згідно з історичними джерелами, лише після смерті дружини у 1684 р. Дорошенко одружився втретє на Агафії Єропкіній (1660–?), російській дворянці з роду смоленських князів. З нею колишній гетьман мав чотирьох дітей. Після смерті чоловіка (19 листопада 1698 р.) вона успадкувала село Ярополче, в якому Дорошенко прожив останні чотирнадцять років свого життя.

Попри виразні паралелі поміж творами, є чимало відмінностей, насамперед на жанровому рівні: у Старицької-Черняхівської історична п'єса на п'ять дій, натомість Пчілка звертається до ресурсів ліро-епосу. Це зумовило відмінності в моделюванні подієвого плану. У полі зору молодшої авторки перебувають зовнішні події в історичній перспективі, адже її менше хвилює внутрішній світ героїв у всій складності почуттів і думок. Натомість Олена Пчілка фокусує свій погляд на внутрішньому світі персонажів, на тих конфліктах, які хвилюють душі людей тої далекої епохи. Також авторка драми більше опирається на історичний фактаж, тоді як в поемі знайшлося місце й для художнього вимислу.

Відмінності проступають і в змалюванні образу Дорошенка. Л. Старицька-Черняхівська дещо ідеалізує свого персонажа. Дорошенко у неї надзвичайно активний герой, що сенсом свого життя обрав служіння державі, суспільству:

*Дорошенко. Поки ще б'ється серце,
Поки в руці ще шаблі маєм ми,
Поки козак соромиться неслави,
Ми мусимо боротися, й з'єднать
Розшарпану отчизну, і закласти
Свою державу власну, щоб ніхто
Втручатися не смів у наші справи,
Щоб гострий меч нам скрізь межею був!*

(Старицька-Черняхівська, 2000: 77).

Олена Пчілка, називаючи Дорошенка «ясновельможним», «славним», теж зображує його вправним полководцем, талановитим стратегом, дипломатом. Але здебільшого письменниця змальовує гетьмана у хвилини своєї слабкості, в часи зажури та самоти. Авторка акцентує увагу не на його героїчних учинках, а, швидше, на людських якостях: «І плакав Петро, не спиняючи сліз / Неначе потік їх у серце знебуле / Якесь вгамування печалі приніс!». Називає гетьмана «підстреленим орлом», «безталанцем».

Детально зупиняється авторка й на темі чужини, яка згідно з народними уявленнями асоціюється зі смертю. Збирання Дорошенка в далеку дорогу подається як похорон:

Що там в Дорошенка господі за збори?

Метушливі й разом смутні

Чі мають кого виражати далеко,

Чі будуть виносить кого у труні?.. (Олена Пчілка)

І далі справді ми бачимо, як колишній гетьман страждає у засланні, мріє про швидку смерть (можна провести паралель з Оксаною з «Боярині» Лесі Українки). Відомо, що після зречення влади Дорошенко спочатку деякий час проживав у містечку Сосниця. Але вже в березні 1677 р. на вимогу царя Федора Олексійовича переїхав до Москви, де перебував під арештом. Упродовж 1679–1682 рр. обіймав посаду в'ятського воєводи та одержав 1684 р. у власність (тисяча дворів) Ярополче (нині с. Ярополець Волоколамського району Московської області в Росії). Помер 9 листопада 1698 р. і похований у цьому селі на березі річки Лами під правим крилом церкви святої Параскеви П'ятниці.

Наукова новизна

На жаль, проаналізована поема Олени Пчілки, як і багато інших її творів, не дійшли свого часу до читача. Більше того, з чорнового варіанту втрачено майже третину тексту, надії віднайти яку дуже примарні. Відтак втрати української літератури у цьому конкретному аспекті очевидно не співмірні з її здобутками. Однак, робота з рукописами письменниці дозволила ознайомитися з текстом поеми у найбільш повному вигляді. Вперше було вивчено історію написання і публікації твору, проаналізовано його ідейно-тематичне спрямування та поетикальні особливості, окреслено історико-літературні контексти.

Висновки

Звичайно, твір Олени Пчілки ходив у рукописах і загалом виконав свою літературну функцію, зокрема подавав контрдискурс російсько-імперській парадигмі «спільної» українсько-російської історії. При тому корегував цей дискурс у таких його версіях як російськомовна белетристика українців (наприклад, романістика Михайла Старицького). Водночас важливою тема Пчілки виявилась і для українського літературного процесу того часу. Тут можна відзначити і родинно-змагальний вектор (літературні традиції Косачів і Старицьких). «Орловим гніздом» Пчілка, по суті, започаткувала козацьку тему (можемо означити її історією українських еліт). Тему підхоплено і розвинуто прозаїком,

драматургом М. Старицьким. Більше того, Пчілчин творчий посыл знайшов відгук у молодшого покоління творчих родин. «Гетьман Дорошенко» Старицької-Черняхівської і «Бояриня» Лесі Українки явно мають свої початки в «Орловому гнізді»: опонують, полемізують і доповнюють його. Тому наспів час повернути белетристичне першоджерело про Дорошенка в історію літератури і тим самим у найповнішому обсязі повернути українському читачеві талановиту письменницю Олену Пчілку.

Література

- Виноградський, Ю. (1927). Марія Дорошиха: З Сосницької старовини. *Історико-Географічний Збірник*, Т. I, 33–35.
- Грушевський, М. (1967). *Ілюстрована історія України*. Нью-Йорк: Видавництво Чарторийських.
- Колодяжинська (1912). Подоріж до Чигирини. *Рідний край*, 3, 13–19.
- Літопис Самовидця* (1971). Київ: Вид-во «Наукова думка».
- Луговий, О. (1942). *Визначне жіноцтво України*. Торонто: Накладом автора.
- Петровський, М. (1930). *Нариси з історії України XVII – початку XVIII століть: Дослідження над літописом Самовидця*. Харків: Державне видавництво України. Том 1.
- Пчілка, О. (1971). Лист О. Борковському від 27(08).XII(I).1889(1890). *Леся Українка. Документи і матеріали*. Київ: Наукова думка.
- Пчілка, О. Лист В. Лукичу від 10(22).XI.1890. ІЛ. Ф. 61. Од. зб. 820.
- Пчілка, О. *Орлове гніздо. Чистовий автограф*. Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка АН України. Ф. 28. Од. зб. 42.
- Пчілка, О. (1990). Орлове гніздо. Поема (уривки). *Соціалістична культура*, 10, 12–13.
- Пчілка, О. (1910). Петро Дорошенко (З поеми “Орлове гніздо”). *Рідний край*, 39, 5–7.
- Романов, С. (2019). «Бояриня» Лесі Українки та «Гетьман Дорошенко» Л. Старицької-Черняхівської: діалог текстів у співвіднесенні історіософських підходів. *Волинська філологічна: текст і контекст*, 26, 156–177.
- Семенко, С. (2010). Олена Пчілка – редактор «Газети Гадяцького земства». *Образ: щорічний науковий збірник*, 11, 76–82.
- Смолій, В., Степанков, В. (2011). *Петро Дорошенко. Політичний портрет*. Київ: Темпора.
- Старицька-Черняхівська, Л. (2000). *Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари*. Київ: Наук. думка.
- Українка, Леся. (2021). *Повне академічне зібрання творів у 14 томах*. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки.
- Шевченко, Т. (2012). *Кобзар*. Харків: Клуб сімейного дозвілля.

References

- Vynohradskyi, Yu. (1927). Mariia Doroshykha: Z Sosnytskoi starovyny [Mariia Doroshykha: From the Sosnytskoi starovyny]. *Istoryko-Heohrafichnyi Zbirnyk*, T. I, 33–35 (in Ukrainian).
- Hrushevskyi, M. (1967). *Iliustrovana istoriia Ukrainy* [Illustrated history of Ukraine]. Niu-Iork: Vydavnytstvo Chartoryiskyykh (in Ukrainian).
- Kolodiazhyńska (1912). Podorizh do Chyhyryna [A trip to Chigirin]. *Ridnyi krai*, 3, 13–19 (in Ukrainian).
- Litopys Samovydtzia* [The Chronicle of the Samovydtzia] (1971). Kyiv: Vyd-vo «Naukova dumka» (in Ukrainian).
- Luhovyi, O. (1942). *Vyznachne zhinotstvo Ukrainy* [Outstanding women of Ukraine]. Toronto: Nakladom avtora (in Ukrainian).
- Petrovskyi, M. (1930). *Narysy z istorii Ukrainy XVII – pochatku XVIII stolit: Doslidy nad litopysom Samovydtzia* [Essays on the history of Ukraine of the 17th and early 18th centuries: Studies on the chronicle]. Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy. Tom 1 (in Ukrainian).
- Pchilka, O. (1971). Lyst O. Borkovskomu vid 27(08).XII(I).1889(1890) [Letter to O. Borkovsky dated 27(08).XII(I).1889(1890)]. *Lesia Ukrainka. Dokumenty i materialy*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Pchilka, O. Lyst V. Lukychu vid 10(22).XI.1890 [Letter to V. Lukych dated 10(22).XI.1890]. IL. F. 61. Od. zb. 820 (in Ukrainian).
- Pchilka, O. *Orlove hnizdo* [The Eagle's nest]. Chystovyi avtohrاف. Instytut literatury im. T.H. Shevchenka AN Ukrainy. F. 28. Od. zb. 42 (in Ukrainian).
- Pchilka, O. (1990). Orlove hnizdo. Poema (uryvky) [The Eagle's nest. Poem (excerpts)]. *Sotsialistychna kultura*, 10, 12–13 (in Ukrainian).
- Pchilka, O. (1910). Petro Doroshenko (Z poemu “Orlove hnizdo”) [Petro Doroshenko (From the poem “The Eagle's nest”)]. *Ridnyi krai*, 39, 5–7 (in Ukrainian).
- Romanov, S. (2019). «Boiarynia» Lesi Ukrainky ta «Hetman Doroshenko» L. Starytskoi-Cherniakhivskoi: dialoh tekstiv u spivvidnesenni istoriosofskykh pidkhodiv [«Boiarynia» by Lesya Ukrainka and «Hetman Doroshenko» by L. Starytska-Cherniakhivska: the Text’s Dialog over Comparison History-philosophy Conceptions]. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst*, 26, 156–177 (in Ukrainian).
- Semenko, S. (2010). Olena Pchilka – redaktor «Hazety Hadiatskoho zemstva» [Olena Pchilka - editor of the newspaper of Hadiatskoho zemstva]. *Obraz: shchorichnyi naukovyi zbirnyk*, 11, 76–82 (in Ukrainian).
- Smolii, V. & Stepankov, V. (2011). *Petro Doroshenko. Politychnyi portret* [Petro Doroshenko. Political portrait]. Kyiv: Tempora (in Ukrainian).
- Starytska-Cherniakhivska, L. (2000). *Dramatychni tvory. Proza. Poeziia. Memuary* [Dramatic works. Prose. Poetry. Memoirs]. Kyiv: Nauk. Dumka (in Ukrainian).
- Ukrainka, Lesia (2021). *Povne akademichne zibrannia tvoriv u 14 tomakh* [Complete academic collection of works]. Lutsk: Volynskyyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky (in Ukrainian).
- Shevchenko, T. (2012). *Kobzar* [Kobzar]. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia (in Ukrainian).

Olena Pashuk (Kytsan). "Orlove hnizdo" by Olena Pchilka: text and context. The article is devoted to the analysis of Olena Pchilka's unpublished historical poem «Orlove hnizdo». Some printed fragments do not allow us to fully understand the depth of the author's poetic thinking and all the facets of her artistic talent. Therefore, the **purpose** of the article is to study the history of the poem, its composition, and poetic features. To achieve this goal, the article uses textual and biographical **methods**, as well as a combination of comparative and cultural-historical approaches.

As a **result**, it was found that the poem was fully completed by 1890. The author even planned to publish it in the magazine «Zoria». It is difficult to understand why this did not happen. Thus, some parts of her best work were lost. The writer believed that she would never write anything better, because she had put her whole soul into this poem. Lesia Ukrainka highly appreciates «Orlove hnizdo», preferring it even to M. Starytsky's novel «Molodist Mazepy».

In fact, Olena Pchilka's poem has more echoes with the play «Hetman Doroshenko» by L. Starytska-Cherniakhivska, published in 1911. Both works are quite similar thematically, but the main differences are determined by the choice of genre: a historical play in five acts by Starytska-Cherniakhivska, a lyrical epic by Olena Pchilka. This also affected the differences in the plot.

«Orlove hnizdo» occupies a special place among Olena Pchilka's poems. The writer has six works of the specified genre. The author quickly evolves from folklore themes in «Rusalka» to higher cultural registers: reinterpreting well-known biblical stories («Iudita», «Prorok», «Debora») and describing national history («Kozachka Olena», «Orlove hnizdo»). In both historical poems, Olena Pchilka refers to the times of Petro Doroshenko's hetmanship (1665–1676). The period of Ruin was particularly interesting because of the events that took place in Ukrainian life at that time.

Conclusions. The theme successfully tested by Olena Pchilka was continued in the Ukrainian literary process of that time. It is worth mentioning here the novelist and playwright M. Starytskyi, as well as the authors of the younger generation - L. Starytska-Cherniakhivska and Lesia Ukrainka.

Key words: autograph, genre, poem, play, hetman, Olena Pchilka, L. Starytska-Cherniakhivska.

Пашук (Кицан) Олена Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки, <https://orcid.org/0000-0002-8722-3041>; 1982kitsan@gmail.com